

■ УДК 316.73

І. М. Шуляков, викладач, Харківська державна академія культури, м. Харків

МІЖКУЛЬТУРНА ВЗАЄМОДІЯ ТА ЇЇ ВИДИ

Класифіковано та типологізовано міжкультурні процеси комунікації та взаємодії. Розглянуто сценарії взаємодії між культурами, умови й результати їх здійснення. З'ясовано моделі оптимізації міжкультурної взаємодії, що відповідають різним способам подолання культурного шоку. З метою урахування переваг та недоліків розглянутих типологій міжкультурних взаємодій застосовано синергетичний підхід. Визначено термін діалог культур та описано умови його виникнення.

Ключові слова: процес комунікації, міжкультурна комунікація, взаємодія культур, інтеграція, конвергенція, асиміляція, взаємоізоляція, взаємодоповнення, активний обмін.

І. Н. Шуляков, преподаватель, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

МЕЖКУЛЬТУРНОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ И ЕГО РАЗНОВИДНОСТИ

Классифицировано и типологизировано межкультурные процессы коммуникации и взаимодействий. Рассмотрены сценарии взаимодействия между культурами, условия и результаты их осуществления. Определены модели оптимизации межкультурного взаимодействия, соответствующие различным способам преодоления культурного шока. Для учета преимуществ и недостатков рассмотренных типологий межкультурных взаимодействий к проблеме применен синергетический подход. Определено термин диалог культур и описаны условия его возникновения.

Ключевые слова: процесс коммуникации, межкультурная коммуникация, взаимодействие культур, интеграция, конвергенция, ассимиляция, взаимоиоляция, взаимодополнение, активный обмен.

I. M. Shuliakov, lecturer, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

INTERCULTURAL COMMUNICATION AND ITS TYPES

The author classifies and typologyses intercultural communication and interaction processes in the article. The scenarios of interaction between cultures, conditions and results of their implementation were considered. The models of optimization of intercultural interaction corresponding to various ways of overcoming cultural shock were identified. The synergetic approach to the problem was adopted to typologyse the intercultural interactions taking into account the advantages and disadvantages of the process. A definition of the term "dialogue of cultures" was given and the conditions for its emergence were described for use in scientific research.

Keywords: communication process, intercultural communication, interaction of cultures, integration, convergence, assimilation, mutual isolation, complementarity, active exchange.

Постановка проблеми. Глобалізованість сучасного світу зумовлює перетин життєвих та культурних смислів як окремих людей, так і цивілізацій. Саме в цивілізаційному вимірі особливого статусу набувають проблеми комунікації культур різних народів і спільнот, зокрема й їх співіснування в єдиному світовому просторі. Тому важливо зрозуміти місце кожної самостійної культури в єдиній загальнолюдській культурі, коли, з одного боку, відбувається взаємопроникнення та взаємозбагачення культур, а з іншого — триває протистояння культур.

Своєрідність еволюційних і глобалізаційних змін у культурі з точки зору соціальної філософії означає осмислення буття людини й суспільства через конкретні культурні форми, соціальні умови та механізми.

Актуальність статті зумовлена необхідністю класифікації та типологізації міжкультурних процесів комунікації та взаємодії і визначенням терміну діалог культур.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми протистояння та інтеграції локальних культур є предметом дослідження сучасних вітчизняних науковців, котрі розглядають проблематику «міжкультурна комунікація» — В. Андрущенко, Л. Губерського, П. Донця, В. Євтуха, А. Єрмоленка, Г. Касьянова, І. М'язової, Л. Нагорної, М. Поповича, О. Шемякіної та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Глобальні зміни, що відбуваються в сучасному світі, виявляють серйозні протиріччя в усіх сферах життя суспільства, підсилюючи взаємне протистояння загальносвітових тенденцій інтеграції та дезінтеграції, єдності й різноманіття (Handy, 1994, с. 35). Сфера культури найчутливіша до таких проявів, адже вона різноманітна й духовно вільна — кожен суб'єкт культури створює власний духовний світ, стверджує власний авторитет як визначальний принцип світобуття.

У сучасній науці існують різні способи типології товариств, і всі вони правомірні з певних точок зору. Дослідники міжкультурних взаємодій різним чином типологізують і класифікують їх. Так, одна з найпростіших типологій ґрунтується на прямій аналогії із взаємодією культурних груп. Основним критерієм, який визначає міжкультурну взаємодію, є результат впливу однієї культури на іншу. Відповідно до цього показника, взаємодія між двома культурами здійснюється за одним із чотирьох сценаріїв:

- 1) «плюс на плюс» — взаємне сприяння розвитку;
- 2) «плюс на мінус» — асиміляція (поглинання) однієї культури іншою;
- 3) «мінус на плюс» — модель взаємодії, аналогічна другому варіантові, тільки контрагенти міняються місцями;
- 4) «мінус на мінус» — обидві взаємодіючі культури негативно впливають одна на одну (Колесін, 1999, с. 54).

Ця типологія, просто та легко емпірично інтерпретована, характеризується певними істотними недоліками. По-перше, весь спектр міжкультурних взаємодій зводиться тільки до трьох варіантів (оскільки другий і третій сценарії практично ідентичні), водночас насправді він є різноманітнішим. По-друге, у цій типології немає будь-яких вказівок на фактори, що зумовлюють «вибір» того чи іншого варіанта взаємодії. По-третє, у ній зовсім не

розкривається зміст взаємодії культур: у чому саме виражається придушення однієї культури іншою, які критерії того, що культура сприяє розвитку свого контрагента, яким чином відбувається асиміляція тощо.

У глобалізованому світі культура, так само, як і її носії, мусить протистояти нівелюванню та зникненню. Для цього вона виробляє особливі механізми захисту від зникнення, передусім підтримуючи тенденції локалізації та ідентифікації. Останні розглядає, наприклад, М. Кастельс у контексті формування ідентичності культури в умовах глобалізації, виокремлюючи два основні способи її ідентифікації: захисту, спрямованого на ізоляцію від негативної дії глобалізаційних процесів, і проєкту, що передбачає адаптацію до нових, швидко змінюваних реалій (Іонин, 2004, с. 80).

Ґрунтовнішу в теоретичному аспекті типологію міжкультурної взаємодії запропонував В. П. Бранський. У межах теорії соціального ідеалу він виокремлює чотири основні принципи взаємодії між носіями конкуруючих ідеалів:

- 1) фундаменталізму (непримиренності);
- 2) компромісу;
- 3) арбітражу (нейтралізації);
- 4) конвергенції (синтезу) (Бранський, 1997, с. 54).

Ще одна, достатньо відома типологія міжкультурних взаємодій належить американському антропологові Ф. К. Боці, котрий виокремлює п'ять основних моделей оптимізації міжкультурної взаємодії, що відповідають різним способам подолання культурного шоку:

- 1) геттоїзація (уникнення будь-якого зіткнення з чужою культурою через створення та підтримку власного замкнутого культурного середовища);
- 2) асиміляція (відмова від своєї культури та прагнення повністю засвоїти необхідний для життя досвід чужої культури);
- 3) культурний обмін і взаємодія (проміжний спосіб, що передбачає доброзичливість і відкритість обох сторін);
- 4) часткова асиміляція (застосування досвіду іншої культури в одній зі сфер життя за умови збереження вірності традиціям своєї культури в інших сферах);
- 5) колонізація (активне нав'язування чужій культурі власних цінностей, норм і моделей поведінки) (Іонин, 2004, с. 74).

Типологія Ф. К. Бока характеризується більшою деталізованістю і, зважаючи на антропологічну орієнтацію його праці, дещо меншою наочністю, порівняно з двома попередніми. У ній також здійснено змістовне розшифрування типів взаємодії. Однак у цій типології акцентується, на наш погляд, саме на соціальному змісті взаємодії. Окрім того, моделі взаємодії культур тут виокремлені на основі не стільки аналітичного, скільки описового критерію, що зумовлює відоме зміщення акцентів. Так, стосовно означеної дослідницької ситуації, відмінність між «асиміляцією» й «колонізацією» однієї культури іншою несуттєва, а деякі інші можливі варіанти взаємодії (наприклад, конвергенція як рівноправний синтез вихідних культур) не враховано взагалі.

У сучасній соціології та антропології здійснюються й інші спроби типологізації міжкультурних взаємодій. Так, Н. К. Іконнікова, ґрунтуючись на розробках західних дослідників, пропонує ускладнений варіант типології, оснований на лінійній схемі прогресивного розвитку взаємного сприйняття культур-контрагентів:

- 1) ігнорування відмінностей між культурами;
- 2) захист власної культурної переваги;
- 3) мінімізація відмінностей;
- 4) прийняття наявності міжкультурних відмінностей;
- 5) адаптація до іншої культури;
- 6) інтеграція і в рідну, і в іншу культури (Іконнікова, 1995, с. 26–34).

Перевага цієї типології полягає в розкритті соціально-психологічного змісту взаємодії культур, дворівневій ступінчастій диференціації принципів взаємного сприйняття (перші три принципи належать до «культуроцентричних», інші три — до «культуррелятивних»). Недоліком є спрощений підхід до соціальної та культурної ситуації взаємодії, аналогічний тому, який має місце в типології Ф. Бока: індивід або невелика група в інокультурному оточенні, і «механічний» підхід до самої культури, який не є визначальним фактором взаємодії.

З урахуванням зазначених переваг та недоліків розглянутих типологій міжкультурних взаємодій здійснено спробу застосувати до цієї проблеми синергетичний підхід, відповідно до якого культура (соціальне знання) розглядається як відкрита нелінійна дисипативна самоорганізована система, а соціальні носії культур умовно розглядаються як єдиний соціальний суб'єкт. З позицій цього підходу, базуючись на наведених вище та деяких інших концептуальних розробках у сфері міжкультурних комунікацій, наявних у сучасній антропології та соціології культури, можна виокремити такі типи взаємодії культур:

1. Інтеграція (синтез). Передбачає три основні варіанти:

а) конвергенція — поступове злиття культурних систем у якісно нове ціле. У когнітивному сенсі означає діалог на рівні ядерних когнітивних структур та їх уподібнення одна до одної до повного ототожнення; у соціальному — фактичне злиття суб'єктів цих культур;

б) інкорпорація — долучення однієї культурної системи до іншої в статусі «субкультури». У когнітивному аспекті означає легітимізацію відповідної версії соціального знання як «особливого випадку»; у соціальному передбачає відносну автономію суб'єкта в межах «материнської» культури;

в) асиміляція — поглинання однією когнітивною системою іншої. У когнітивному аспекті означає засвоєння «матеріалу» культури-контрагента після розпаду ядерної структури останньої як суми дисоційованих фрагментів; у соціальному передбачає злиття суб'єктів.

2. Взаємоізоляція — кожна із взаємодіючих культур посідає стосовно культури-контрагента позицію «гетто». У соціально-когнітивному аспекті цей принцип взаємодії означає відкрите чи приховане розмежування сфер соціального знання, що передбачає різні перешкоди й табу під час можливо-

го діалогу, призводить до наростання взаємного езотеризму. У соціальному аспекті передбачає чітке розділення суб'єктів за ознакою культурної приналежності.

3. Перманентний конфлікт — означає «війну легітимацій» за периферійний простір; інтерпретації соціальної реальності, що характерні для однієї культури, прагнуть повністю витіснити інтерпретації іншими як несумісні з істиною, справжніми цінностями тощо; у соціальному аспекті передбачає чітке розділення суб'єктів з вираженою взаємною сегрегацією.

4. Взаємодоповнення — соціально-когнітивна система кожної з взаємодіючих культур посідає в загальній системі соціального знання свою «нішу», інтерпретуючи певні аспекти соціальної реальності; їхні ядерні структури, зберігаючи самобутність і автономію, спеціалізуються, утворюючи своєрідний «симбіоз». У соціальному аспекті передбачає комбінацію злиття суб'єктів з виокремленням «крайніх» груп, які тяжіють до тієї чи іншої культури, що пов'язано зі стильовою та зокрема професійною спеціалізаціями цих груп.

5. Паралелізм розвитку — передбачає початкову відсутність будь-яких точок перетину «життєвих світів» різних культур, у результаті чого їх когнітивні системи розвиваються окремо. У соціальному аспекті також передбачає початкову розділеність суб'єктів — носіїв певних культур в часі та просторі.

6. Активний обмін (діалог) (Шемякина, 2004, с. 541–542).

Головну роль у міжкультурному діалозі відіграють цивілізаційна самосвідомість і цивілізаційні (базові) цінності. На відміну від цінностей етнічної чи національної культур, цінності цивілізації завжди претендують на універсальність, вирішення фундаментальних протиріч людського й соціального буття, здатність об'єднати людство та стати основою світової культури. Тому діалог цивілізацій — це завжди діалог про їх світоглядні засади, первинні символи, кінцеві сакральні цінності, навколо яких об'єднуються складні соціокультурні системи.

Як реальність діалог культур і цивілізацій не зводиться до процесів комунікації, він долучений, причому найактивнішим чином, до інших процесів міжкультурного спілкування, зокрема до сприйняття один одного партнерами діалогу (соціальна перцепція) й інтерактивної діяльній взаємодії між ними, «обміну діями» (згуртованість, солідарність, розкол, конфлікт).

Реалії власне міжцивілізаційного діалогу — це передусім сумісність базових настанов цивілізацій, що контактують (орієнтація на належне або суще, секулярне, релігійну свідомість або їх баланс), ступінь внутрішньої діалогічності конкретної цивілізаційної самосвідомості, співвідношення її відкритості й закритості, також важливою є роль особистості як самостійного суб'єкта діалогу. Чим вищі сумісність і діалогічність ціннісних структур цивілізацій, тим активнішим і продуктивнішим є їх діалог, сильнішим їх взаємовплив. У реальному процесі діалогу цивілізацій важливе значення має і його ситуативна збалансованість: як провідник чужих цінностей, з одного боку, і бар'єр щодо поширення тих цінностей, які не здатні органічно

взаємодіяти з місцевими, з іншого. Збалансованість діалогу залежить від стійкості й цілісності цивілізаційної самосвідомості, волі цивілізації до збереження своїх базових цінностей як загальнозначущих.

У великих історичних масштабах найважливішою реальністю міжцивілізаційного діалогу є єдність його просторових і часових характеристик (хронотоп) діалогу. Хронотоп забезпечує відповідність діалогу звичній картині світу, є координатами його ідентифікації. Від стійкості хронотопу залежить передбачуваність, сенс, правила діалогу, тобто його зрозумілість і продуктивність для учасників (навіть якщо це культурний конфлікт).

Хронотоп діалогу сучасних (історичних) цивілізацій можна визначити за допомогою поняття «осьовий час». По-перше, «осьовий час» (становлення світових релігій), у межах якого час і простір історії почали визначатися переплетенням і взаємодією якісно різних універсальних, по-друге, «осьовий час» зумовлений виникненням у Західній Європі нового типу універсалізму (цінність людини, відірваної від Бога) та єдиного комплексу цінностей модернізації та прогресу як основа специфічного хронотопу діалогу цивілізацій в епоху Нової історії розмежували його ціннісні та смислові полюси (раціональність — містика, модернізація — традиційність, демократія — деспотизм, особистість — держава, секулярне — релігійне).

За таких умов значно зростають масштаби й результативність інформаційного обміну, усунуто бар'єри міжкультурного спілкування, уніфікуються соціокультурні уклади життя тощо. Але ось що важливо: це все досягається за допомогою інститутів, дій і структур, орієнтованих на результат (гроші, влада, ресурси), а не взаєморозуміння.

Багатовекторним процесом взаємовпливу культур є культурна дифузія — взаємні проникність або запозичення культурних ознак та комплексів з одного суспільства в інше. У процесі культурного запозичення між різними культурами, який відбувається вибірково, може здійснюватись обмін не тільки матеріальною культурою, але й науковими та технологічними ідеями, соціальними інститутами й організаціями, звичаями та традиціями, релігійними догмами й практиками, цінностями та нормами життя. Умовою культурної дифузії є готовність приймаючої сторони до сприйняття нових елементів. У межах міжкультурної комунікації процеси культурної дифузії зумовлені насамперед взаємним історичним розвитком культур, що контактують між собою.

Конструктивною формою міжкультурної комунікації можна вважати синтез культур, що є об'єднанням культурно різних елементів: орієнтирів, цінностей, норм, типів поведінки, при якому виникає якісно інше утворення. Синтез відбувається, коли соціокультурна система запозичує та засвоює досвід інших суспільств у сферах, що є недостатньо розвинутими в ній самій, але при цьому зберігає власну, притаманну їй основу, яка засвідчує її самотність, здатність підтримання цілісності та стабільності (М'язова, 2008, с. 4).

Культура як складова й обов'язкова умова людської життєдіяльності найчутливіша до процесів глобалізації та модернізації. Вона має більше, ніж інші сфери суспільства (політика, економіка тощо), різноманіття прояву, оскільки організована не на основі певних законів функціонування, а за принципом духовного авторитету. Це вможливує не тільки одночасне співіснування різних культурних традицій, але й сприяє їх взаєморозумінню, визнанню відмінностей, а освоєння культурних традицій різними народами сприяє збагаченню їх соціокультурного досвіду.

Водночас, глобалізація загрожує культурі втратою різноманіття, унікальності. У процесі передачі духовних набагів із покоління в покоління культура виробляє чіткі механізми їх захисту, які можна охарактеризувати як локалізацію (спрямовану на збереження та підтримку національної мови, традицій, історії тощо) та проєктивність або адаптацію на потребу часу та цивілізації. Конкретними проявами такої адаптації, на нашу думку, є зміна культурних домінант, міфологізація дійсності, міжкультурна комунікація або діалог культур. Сутність останнього полягає в конструктивній чи деструктивній взаємодії між представниками різних культур у межах чітко визначеного просторово-часового континууму.

Висновки: Отже, існують різні методи класифікації взаємодії культур: інтеграція (конвергенція, інкорпорація, асиміляція), взаємозізоляція, перманентний конфлікт, взаємодоповнення, паралелізм розвитку, активний обмін. Діалог культур — це діалог щодо їх світоглядних засад, первинних символів, кінцевих сакральних цінностей, навколо яких об'єднуються складні соціокультурні системи. Класифіковано міжкультурні взаємодії й надано визначення діалогу культур.

Соціальне явище діалогу культур історично виникає як констатація факту їх взаємодії, зокрема конструктивної чи деструктивної взаємодії між представниками різних культур (національних та етнічних) або між субкультурами в межах чітко визначеного просторово-часового континууму (Handy, 1994, с. 120). Важливо, що ця взаємодія відбувається згідно з певними канонами й нормами, які засвоєні традиційними носіями культури взаємодії, є символічними, знаковими. Отже, у процесі глобалізації можна сформуванати таку знакову систему, яка буде придатною для опису й вираження всіх реалій культури та повсякденності, що долучені до глобалізаційного процесу. У такому разі, як зазначено вище, виникає небезпека втрати різними культурами власної індивідуальності, специфіки, а їх носії ризикують позбутися своєї самоідентичності та унікальності.

Перспективи подальших досліджень. Дослідження проводиться з метою вивчення можливості створення моделі міжкультурного діалогу. Наступна стаття буде присвячена темі «Механізм діалогу культур».

Список посилань

- Бранський, В. П. (1997). Теоретичні основи соціальної синергетики. *Петербурзька соціологія*.
- Іконнікова, Н. К. (1995). Механізми міжкультурного сприйняття. *Соціологічні дослідження*, 11.

- Ионин, Л. Г. (2004). *Социология культуры* (4-е изд., перераб. и доп.). Москва: Издательский дом ГУ ВШЭ.
- Колесін, І. Д. (1999). Підходи до вивчення соціокультурних процесів. *Соціологічні дослідження*, 1.
- М'язова, І. Ю. (2008). *Міжкультурна комунікація: зміст, сутність та особливості прояву (соціально-філософський аналіз)*. (Автореф. дис. канд. філос. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії»). Київ: КНУ імені Т. Шевченка.
- Шемякина, Е. М. (2004). Культура в контексте глобальних змін. *Актуальні проблеми філософських, політологічних і релігієзнавчих досліджень (До 170-річчя філософського факультету Київського національного університету імені Т. Шевченка)*, Матеріали Міжнародної наукової конференції «ЛЮДИНА-СВІТ-КУЛЬТУРА», 20–21 квітня 2004 р. Київ: Центр навчальної літератури.
- Handy, Ch. (1994). *The age of paradox*. Boston.

References

- Branskyi, V. P. (1997). The theoretical basis of social synergy. *Petersburg sociology*. [in Russian].
- Ikonnikova, N. K. (1995). Mechanisms of intercultural perception. *Sociological researches*, 11. [in Russian]
- Yonyn, L. H. (2004). *Sociology of Culture* (4th ed., revised and additional). Moscow: Pub. House of the State University of Higher School of Economics. [in Russian]
- Kolesin, I. D. (1999). Approaches to the study of social and cultural processes. *Sociological Research*, 1. [in Ukrainian].
- Miazova, I. Yu. (2008). *Intercultural Communication: meaning, nature and features of apperence (social-philosophical analysis)*. (Extended abstract of the candidate's thesis: specialty 09.00.03 «Social philosophy and philosophy of history»). Kyiv: KNU. Shevchenko. [in Ukrainian].
- Shemiakyna, E. M. (2004). Culture in the context of Global changes. *Current Problems in Philosophy, Political Science and Religious Studies (The 170th anniversary of the Faculty of Philosophy of the Kyiv National Taras Shevchenko University)*, Research papers of the International Conference «MAN-WORLD-culture», 20–21 April 2004, Kyiv: Center of educational literature. [in Ukrainian].
- Handy, Ch. (1994). *The age of paradox*. Boston. [in English].

UDC 316.73

I. M. Shuliakov, lecturer, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv
valois@ukr.net
orcid.org/0000-0003-2077-1972

INTERCULTURAL COMMUNICATION AND ITS TYPES

The aim of this paper is to explore, classify and **typologise** intercultural communication and interaction processes and to provide a definition for the term

«dialogue of cultures» for use in constructing a model of intercultural communication.

Research methodology. The synergetic approach **was adopted** to the problem, according to which culture (social knowledge) is seen as an open nonlinear dissipative self-organizing system, and social members of these cultures are conventionally regarded as the only social subject.

Results. The author classifies and typologises intercultural communication and interaction processes. The scenarios of interaction between cultures, conditions and results of their implementation were considered. Models of optimization of intercultural interaction corresponding to various ways of overcoming cultural shock were identified. The synergetic approach to the problem was adopted to typologise the intercultural interactions taking into account the advantages and disadvantages of the process. A definition of the term «dialogue of cultures» was given and **its** significance was described for use in scientific research.

Novelty. An attempt is made in this paper to show different kinds of approaches to the typology of intercultural communication and interaction processes and to provide a definition for the term “dialogue of cultures”.

The practical significance. The typology of intercultural communication and interaction processes and a definition for the term “dialogue of cultures” were studied for the use in constructing a model of intercultural communication.

Keywords: *communication process, intercultural communication, interaction of cultures, integration, convergence, assimilation, mutual isolation, complementarity, active exchange.*

Надійшла до редколегії 31.03.2017 р.